

Anders Högberg, *Lithics in the Scandinavian Late Bronze Age. Sociotechnical change and persistence*, BAR International Series 1932, Oxford 2009, ss. 303, tabl. 126, ryc. 223.

W 2009 roku nakładem wydawnictwa Archaeopress w serii „British Archaeological Reports International Series” ukazała się rozprawa doktorska Andersa Högberga. Praca podejmuje tematykę wykorzystywania surowców krzemienych w późnej epoce brązu i na początku epoki żelaza na terenie dzisiejszej Skandynawii. Jest udanym przykładem opracowania tytułowego tematu w kategoriach wykraczających poza tradycyjne prezentacje materiału archeologicznego z jego analizą czasowo-przestrzenną i techniczną.

Praca, poprzedzona wprowadzeniem zatytułowanym *Introduction; Possible and impossible questions – about a study of sociotechnical change and persistence*, składa się z trzech części i zakończona jest podsumowaniem.

W wprowadzeniu został przedstawiony zakres chronologiczny, terytorialny i rzeczowy pracy. Pokrótkie zaprezentowano w nim także układ książki oraz zawartość poszczególnych rozdziałów. Autor podkreśla znaczenie podstaw teoretycznych i metodologicznych swoich badań, przedstawia zagadnienia poruszane w dalszych częściach książki oraz sposób opracowania podjętego tematu. Mowa jest tu o pytaniach badawczych, doborze metod, analizie źródeł i interpretacja wyników. Högberga interesuje między innymi, dlaczego w epoce brązu produkowano nowe narzędzia krzemienne, sposób postrzegania wyrobów krzemienych i ich rola w życiu społeczności epoki brązu. Inaczej mówiąc, Autor rozpatruje, w jaki sposób wytwory krzemienne należały do życia codziennego użytkujących je wspólnot, ich pracy i odpoczynku, życia i śmierci? Czy i jaką rolę odgrywały na festynach, w rytuałach, w światopoglądzie i w kosmologii oraz czy były postrzegane jako wyznaczniki władzy?

Na podstawie analizowanych materiałów krzemienych książka mówi o kulturze materialnej i technologii, o socjotechnologicznej zmianie i trwaniu. Technologia i organizacja społeczna są przedstawione jako wytwory ludzkiej działalności. Autor w swych rozważaniach idzie nawet dalej. Zastanawia się nad podejściem do przeszłości, przyszłości i teraźniejszości, nad kontrastem pomiędzy wiedzą, którą posiadamy i tą, którą sądzimy, że możemy osiągnąć.

W osobnym punkcie wprowadzenia, zatytułowanym *Possible and impossible questions – about a study of sociotechnical change and persistence*, A. Högberg przedstawia swój sposób „uprawiania” archeologii. Praca dotyczy zasadniczo południowej Skandynawii w czasie od późnej epoki brązu do początku okresu lateńskiego. Analizowany materiał pochodzi z różnych badań, głównie ratowniczych. Do pracy zostały także włączone wieloletnie badania Autora poświęcone długim wiórom krzemienych z tego późnego okresu. Ujmując rzecz najkrócej, część I książki mówi o archeologii, część II o źródłach, natomiast część III o interpretacji zmiany i trwania w omawianym okresie w kategoriach socjotechnologicznych.

W części I książki, zatytułowanej *Requirements for a theory of technical development*, Autor koncentruje się jedynie na poglądach i zagadnieniach bezpośrednio związanych z opisywanym tematem. Praca nie ma na celu krytyki dotychczasowych poglądów; Autor zainteresowany jest przede wszystkim przedstawieniem „własnego” sposobu myślenia, podejścia i idei związanych ze studiami nad krzemieniarstwem, który – jego zdaniem – wpisuje się również w każdy z dotychczasowych nurtów badań. A. Högberg zaznacza, że możliwości interpretacji jest nieskończenie

wiele, a przeszłość jest tworem powstałym w wyniku rozważań opisujących ją badaczy. Inaczej mówiąc: przeszłość nigdy nie istniała rzeczywiście w takim kształcie, w jakim jest opisywana.

Przyjmując założenie, że przeszłość jest odbiciem teraźniejszości, Autor widzi kulturę materialną jako element dynamiczny, który należał kiedyś do większej, złożonej całości z własną kosmologią i kontekstem społecznym. W konsekwencji przyjmuje, że poprzez ten fragment możliwe jest dotarcie do świata wspólnot pradziejowych. Jako przeszkody na drodze ku temu, Högberg widzi dwa poważne ograniczenia. Przede wszystkim nie jest możliwe dotarcie do realnego świata dawnych społeczności ludzkich, a to, co mówimy o przeszłości, znacznie bardziej zależy od tego, co chcemy powiedzieć, niż od tego, co się naprawdę wydarzyło.

W rozdziale *Materiality and material*, zwraca uwagę, że archeolodzy interesują się bardziej materialnością, a mniej materiałem. Wykorzystując badania etnograficzne, wskazuje, jak ogromne znaczenie mają jednostka i dokonywane przez nią wybory. Przyznaje rację T. Ingoldowi, że nie ma materiałów, a są tylko teorie na ich temat; jednocześnie nie zgadza się z dość częstym przekonaniem, że tylko poprzez pełne własne doświadczenie z badanym materiałem można osiągnąć najlepszy poziom wiedzy w danej dziedzinie archeologii. Högberg ma za sobą w swoim życiorysie naukowym wszystkie etapy doświadczalnej obróbki krzemienia, ale nie uważa takiej praktyki za warunek konieczny do lepszej interpretacji analizowanych materiałów. Jego zdaniem, trafna interpretacja materiałów krzemiennych zależy od umiejętności zadawania pytań i od ich jakości, a nie od „łupania krzemieni”.

W części II rozprawy, zatytułowanej *Large blade knives and other flint assemblages from the Late Bronze Age*, przedstawione zostały analizowane materiały archeologiczne. Autor rozpoczyna od dyskusji muzealnych kolekcji długich wiórów krzemiennych. Zwraca uwagę, że wieloletnią praktyką archeologów było automatyczne usuwanie wyrobów krzemiennych z materiałów archeologicznych związanych z epoką brązu. Högberg dokonuje następnie przeglądu publikacji z dziedziny krzemieniarstwa epoki brązu w rejonie Skandynawii, zwracając uwagę na publikacje dotyczące wiórów krzemiennych, ich datowanie i przypisywane im funkcje; zwraca uwagę, jak poprzez lata zmieniało się spojrzenia na długie wióry krzemienne.

Następnie Högberg przedstawia analizowane materiały ze środkowej Szwecji, Bornholmu, północnych Niemiec, Norwegii i Polski, rozważa ich morfologię

i zróżnicowanie metryczne. Autora interesuje, czy wydzielane typy morfologiczne odpowiadają „typom funkcjonalnym”¹ oraz w jaki sposób i jak długo wytwory te były używane? Dominuje pogląd, że długie masywne wióry były wykorzystywane jako sierpy, ale czy w momencie zmiany kontekstu znaleziska mamy do czynienia ze zmianą jego funkcji? Kolejno Högberg analizuje składy (depozyty, skarby) wytworów, zwracając uwagę na możliwość ich zróżnicowania, analizuje w mikroskali konteksty, w których znajdowano długie wióry krzemienne, a w jakich nie. Od mikroskali Autor przechodzi do makroskali, czyli do geograficznego rozprzestrzenienia długich wiórów i kwestii regionalizacji ich występowania; zastanawia się nad technologią ich wytwarzania oraz zróżnicowaniem ze względu na surowiec krzemionkowy, z którego zostały wykonane.

Nie sposób odnieść się szczegółowo do wszystkich poruszanych zagadnień związanych z obecnością długich wiórów w późnym krzemieniarstwie, choć niewątpliwie część z nich zasługuje na osobny komentarz. Bardzo interesująca jest dyskusja nad zagadnieniem mechanizmów dystrybucji wytworów krzemiennych oraz problematyką wymiany związanej z rytuałami i składaniem ofiar. Opisanie samej metody analizy przysparza Autorowi trudności. Sytuację swoją porównuje do próby opisywania cebuli, gdzie nie istnieje idealne cięcie, a opisując warstwę po warstwie nigdy nie zobaczymy całej cebuli. W celu ułatwienia czytelnikom zrozumienia przedstawianych wyników badań Högberg podaje definicje stosowanych pojęć (tab. 2.5, ryc. 2.11 oraz tab. 2.6) oraz sposób wykorzystywania traseologii.

W podsumowaniu części II rozprawy Högberg dochodzi do wniosku, że długie noże krzemienne należały do wytworów bardzo wyspecjalizowanych i nie były użytkowane przez każdego. Wyróżnia ich czterech odmiany, wykazujące zróżnicowanie regionalne: typ I z przygotowaną piętka, typ I z nieprzygotowaną piętka, typ II oraz długie wióry rugijskie. Na przykład długie wióry z kopalni Wierzbica „Zełe” w Polsce są podobne do noży rugijskich i do typu I. Jednocześnie Autor wskazuje, że na polskim stanowisku wystąpiła inna technologia wytwarzania. Ogólnie wyróżnia dwie technologie, które czasami stwierdzano na tym samym stanowisku.

¹ Por. J. Małecka-Kukawka, *Między formą a funkcją. Traseologia neolitycznych zabytków krzemiennych z ziemi chełmińskiej*, Toruń 2001.

Krzemieniarstwo epoki brązu było powiązane z rytuałem pogrzebowym. Długie wióry krzemienne były kremowane tak jak ciała zmarłych. Autor powołuje się tutaj na wyjątkową pod tym względem pracę D. Piotrowskiej z 2000 r.², w której rozważana jest kwestia roli wytworów krzemienianych w obrządku pogrzebowym wspólnot pól popielnicowych. Högberg zna tylko jeden przykład długiego wióra krzemienianego z grobu. Ponieważ wiór ten został przepalony, nie było możliwe przeprowadzenie jego analizy traseologicznej.

Część drugą książki zamyka podsumowanie tabelaryczne, w którym zestawiono pytania postawione na początku rozdziału i uzyskane w trakcie analiz odpowiedzi.

W części III książki, zatytułowanej *A sociotechnical construction of the large blade knife of flint*, Högberg wychodzi od tezy, że długie wióry krzemienne nie są tylko kategorią narzędzi, postawionej w poprzednim rozdziale. Zaznacza, że w rozważaniach przedstawionych w tym rozdziale opiera się na założeniach hipotetycznych, ponieważ nie wie, o czym rozmawiali i jak myśleli ludzie epoki brązu.

W późnym okresie epoki brązu zanika dystrybucja tego popularnego wcześniej stopu, co powoduje kryzys. Wbrew nasuwającemu się przypuszczeniu krzemień i wytwarzane z niego wytwory nie spełniały roli zastępczej, lecz zdaniem Högberga były immanentną częścią nowej technologii. Autor próbuje rozwiązać kwestię przyczyny pojawiania się tego typu wytworów w epoce żelaza. Jedną z przyczyn związaną jest z następującą około 800 BC ekspansją ludności na tereny północnej Europy (Dania, pd. Szwecja, pn. Niemcy, część Polski). Wiązało się to z pozyskiwaniem nowych otwartych przestrzeni pod pastwiska oraz pola do uprawy zbóż. Wytwarzanie długich wiórów krzemienianych związane było z gospodarką, koniecznością ścinania zbóż i traw. Högberg zastanawia się także nad rolą i miejscem tego typu wytworów w rytuałach, w tym w obrządku pogrzebowym.

W podsumowaniu części III Autor powraca do zawartego w tytule książki sformułowania – zmiana

i trwanie, wskazuje, że wytwórczość przydomowa nie zmieniała się w tym czasie, a nowym zjawiskiem były długie wióry krzemienne. A. Högberg uważa, że po epoce brązu nie nastąpiła epoka żelaza, a okres nazwany *something else*, czyli *coś innego*. Według Autora omawianej pracy, mamy wówczas do czynienia z okresem zmian i trwania. W okresie tym utrwaliły się pewne zjawiska, które powstały w epoce brązu, a niektóre inne ulegały zmianie. Dopiero po tym okresie i z tym dziedzictwem rozpoczyna się epoka żelaza.

Högberg rozpatruje zależności pomiędzy działaniami społeczności ludzkich a rezultatami ich działań. Ludzie używają technologii do wytwarzania rzeczy, a rzeczy w trakcie użytkowania kreują ludzi. W świetle jego analiz śledzenie intencji i konsekwencji nie może przebiegać w prostej linii. Jego zdaniem ślady początków używania noży krzemienianych można datować na około 900 lat BC. Samo pojawienie się w tym okresie noży krzemienianych ma aspekty techniczne, użytkowe i rytualne. Z czasem pierwotne przyczyny, które spowodowały pojawienie się długich noży, ulegały zmianie. Noże krzemienne stały się częścią dynamicznych zmian pomiędzy nową a starą epoką. W konsekwencji około 500 lat BC społeczności ludzkie na omawianym w pracy terenie ulegają zmianie. Żelazo użytkowane jest na coraz większą skalę i długie wióry krzemienne zanikają.

Książka A. Högberga jest pracą bardzo interesującą, nie tylko z uwagi na temat, ale także na sposób jego rozpatrzenia. Nawiązuje do prac prowadzonych od dawna w polskiej archeologii³. Badania krzemieniarstwa w epokach metali przełamują czasami „szkodliwą magię” systemu trzech epok. Od czasu odkrycia górnictwa krzemienia w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza oraz wydzielenia po raz pierwszy noży wykonanych z długich masywnych wiórów, nazwanych nożami typu „Zełe”⁴, nastąpiła istotna zmiana jakościowa w studiach nad krzemieniarstwem epok metali. Praca A. Högberga jest tego najlepszym przykładem.

Mocną stroną omawianej książki jest niewątpliwie sposób prowadzenia narracji. Czytelnik otrzymu-

² D. Piotrowska, *Krzemienie w grobach z pól popielnicowych: przypadek czy rytuał?*, (w:) B. Gediga, D. Piotrowska (red.), *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i epoki żelaza w Europie środkowej*, Polska Akademia Nauk – Oddział we Wrocławiu. Prace Komisji Archeologicznej, nr 13, Biskupińskie prace Archeologiczne, nr 1, Warszawa–Wrocław–Biskupin 2000, 293-330.

³ J. Lech, D. Piotrowska (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20-22 października 1994 r.*, Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Prai i Protohistorycznych. Prace, t. 2, Warszawa 1997.

⁴ H. & J. Lech, *The prehistoric flint mine at Wierzbiica „Zełe”: a case study from Poland*, „World Archaeology”, t. 16 (2), 1984, 186-203.

je pełną prezentację sposobu myślenia i pojmowania źródeł archeologicznych przez Högberga. W trakcie lektury można niemal porozmawiać z Autorem i zarazić się od niego autentycznym entuzjazmem badawczym. Stawiając razem z nim pytania, przechodzimy przez kolejne stopnie „wtajemniczenia” w poszukiwaniu odpowiedzi. Pomocne w tym są liczne dygresje i analogie odnoszące się do świata współczesnego. Książka warta jest przeczytania także z uwagi na wprowadzenie funkcjonalnych objaśnień związanych ze stosowanym słownictwem. Pod względem wydawniczym praca prezentuje się bardzo dobrze, ryciny są przejrzyste i dobrze opisane.

Cele określone przez Autora we wstępie, związane z wszechstronnym przedstawieniem krzemie-

niarstwa późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na terenie Skandynawii, zostały w przekonujący sposób zrealizowane. Zaprezentowane materiały zostały opisane szczegółowo, z uwzględnieniem różnych możliwych „spojrzeń” na źródła archeologiczne. Praca zawiera niewątpliwie wiele nowych pomysłów i koncepcji odnośnie do badań krzemieniarstwa epok metali i nie tylko. Prezentuje ona interesująco nowy obraz wskazanego okresu, z perspektywy zmian i trwania, w tym szczególną rolę długich wiórów krzemiennych jako łącznika pomiędzy nowym a starym, dawną epoką kamienia a zmieniającą się „epoką metalu”.

Dagmara Werra

Adres Autorki:

Mgr Dagmara Werra
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Zakład Epoki Kamienia
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
werra@iaepan.edu.pl